

Піструїл І.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНОК КАМ'ЯНОГО ВІКУ КАТАРЖИНО 1 ТА КАТАРЖИНО 2 НА ОДЕЩИНІ

Статтю присвячено дослідженню двох пам'яток, відкритих поблизу с.Червонознам'янка Одеської обл., з мікролітичним крем'яним інвентарем, який має риси гребениківських і кукрекських комплексів, Добута колекція містить також нечисленні дрібні уламки керамічної тари, яка, скоріше за все, синхронна крем'яним виробам.

Улітку 2007 р. автор на чолі групи студентів-практикантів історичного факультету Одеського Національного університету імені І.І.Мечникова проводив археологічні розвідки в Іванівському та Ширяєвському районах Одеської області (Піструїл 2009а, с.65-71). Були обстежені долини рік Малий та Середній Куяльник, які зливаються на території с.Червонознам'янка, а також прилегла до цих водойм балочна система.

Уріз долини р.Малий Куяльник складає близько 100 м. Надзаплавні тераси практично не відбилися в рельєфі. Ліві борти долини річки пологі, плавно переходять у вододіл. Праві крутіші, подекуди стрімкі. Уздовж правого борту тягнеться тераса (по В.І. Красковському – терасоподібний уступ: Красковский 1971, с.172). Ширина тераси варіює від 50 до 200 й більше метрів, при висоті від 10 до 20/40 м (величини визначені візуально). В основі тераси залягають зелені глини з карбонатними стяжіннями або вапняки. Їх перекриває товща лесоподібних суглинків і чорнозему (нерідко відклади лесоподібних суглинків відсутні).

Відклади високої тераси дещо відрізняються від нашарувань низької тераси. Обстеження високої тераси правого берега р.Малий Куяльник показало, що основа тераси (зелені глини з карбонатними стяжіннями чи вапняки) перекрита шаром чорнозему потужністю до 1-1,5/2 м. Лесоподібні суглинки тут практично відсутні, або їх присутність вгадується по забарвленості чорнозему в більш світлий, з жовтуватим відтінком колір у нижній частині відкладів. Потужність лесових відкладів поступово збільшується до вододілу. Очевидно лесові відклади високої тераси зазнавали розмиву і перевідкладалися на нижчі терасові рівні десь на рубежі плейстоцену й голоцену.

Pistruil I.V.

THE INVESTIGATION OF STONE AGE SITES OF KATARZHINO I AND KATARZHINO II OF ODESSA REGION

Незначна потужність відкладів, що перекривають основу високої тераси на її перегині і прилеглих до нього ділянках шириною до 200 м, певно стала стимулом до влаштування тут численних кар'єрів, які майже суцільним ланцюгом тягнуться від с.Червонознам'янка до с.Поліно-Осипенкове. Грунт і вапняковий щебінь із кар'єрів транспортувалися вниз, на побудову залізничної гілки Роздільна – Іванівка та на спорудження відстійників у заплаві р.Малий Куяльник, за 1,5 км на північний захід від с.Червонознам'янка. У 60-70-х рр. Ширяєвський лісгосп з метою убезпечення схилу від зсувів здійснив їх терасування схилів і висадив сосну та акацію.

Розвідками 2007 року на мисах правого берега р.Малий Куяльник зафіксовано 5 пунктів знахідок крем'яного інвентарю (Катаржино 1 – 5). На 4-х місцезнаходженнях виявлена невелика кількість крем'яних виробів (Катаржино 2 – 20 екз., Катаржино 3 – 9 екз., Катаржино 4 – 7 екз., Катаржино 5 – 5 екз.) – нуклеуси, сколи оновлення, відщепи, пластини й мікропластинки, скребачки, відщепи та пластини з ретушню, трапеція (Піструїл 2009а, с.67-70). У 2007 р. виявити культурні шари шурфуванням мисів не вдалося, однак схожа стратиграфія відкладів на цих мисах (чорнозем, сірий суглинок, нижче – лесоподібний суглинок) і відсутність видимого втручання землерийної техніки в процеси рельєфоутворення передбачають їх існування у відносно не пошкобленому стані.

Стоянка Катаржино 1.

Основні роботи в 2007-2010 рр. були зосереджені на стоянці Катаржино 1, обстеження якої дало численний підйомний матеріал. Пункт розташований на мису низької тераси (терасоподібного уступу) правого берега ріки Малий Куяльник, який починається приблизно

за 80 м від нинішнього початку підсипки дамби, вище по течії (рис.1). Мис розташований навпроти устя балки (яру) і утворився внаслідок винесення уламкового матеріалу (конус виносу) з балки, яка має довжину кілька кілометрів і прорізає всі терасові рівні. У місцях найбільшої концентрації археологічного матеріалу були закладені 3 шурфи (1 x 1 м).

Шурф № 1 дав повний профіль відкладів цього мису (розріз по західній стінці): а) чорнозем потужністю до 40 см; б) сірий суглинок – до 20 см; в) лесоподібний суглинок – до 25-30 см; г) глинисті відклади з карбонатними стяжіннями – потужність невідома. Основна маса матеріалу залягала в чорноземі на глибині 15-30 см, хоча окремі знахідки зустрічалися від дернового шару до глибини 70 см. Туди вони потрапляли ходами землерийних тварин.

Шурфи 2 і 3 були прокопані до глибини 30 см і 40 см. На цих рівнях були виявлені плитки вапняку товщиною до 1 см, що залягали практично суцільним шаром (в шурфі 3 вони залягали менш щільно). Над і між цими платками й концентрувалася основна маса знахідок. Не виключено, що конструкція з плиток має штучне походження, і вони були принесені на мис із розташованих неподалік балок та ярів, які місцями розрізають основу терас, оголюючи при потужний шар вапняку (видима потужність іноді досягає 3-х і більше метрів). Шар вапняку не є монолітним, а розшаровується по горизонталі на окремі «блоки» від 1-го до 4-х см товщиною (саме такі блоки й були знайдені в шурфах) (Пиструил 2009б, с. 67-70; 2011, с.1-10).

У 2008-2010 рр. на південь та схід від шурфу 2 був розбитий розкоп площею 40 кв. м (8 x 5 м). Оскільки археологічний матеріал зустрічався починаючи з дернового шару (що свідчить про перевідкладеність матеріалу по вертикалі), розкопки велися умовними мікрогоризонтами зняття потужністю 5-6 см. Розкоп доведено до глибини 60 см: (дерновий шар, 6 мікрогоризонтів зняття і прокопка). Таким чином, пройдено весь чорнозем, горизонт сірих суглиноків і верхня частина товщі лесоподібних суглиноків жовтуватого кольору. На площі 35 кв. м розчищено розвал вапнякових плиток, які по тріщинах «збираються» в одну велику вапнякову плиту товщиною до 10-20 см, що лежить під кутом 30-35° до горизонталі. Розвал вапнякових плиток «заходить» у західний борт розкопу і в нижні горизонти. Таким чином, присутність вапнякової плити, або плит на даному мису досить чітко пов'язується з природними

факторами, які призводили до руйнації верхньої тераси, найвірогідніше, в доісторичні часи. Розмив берега сприяв руйнуванню верхніх терас і спричиняв переміщення різних за розмірами вапнякових плит на нижчі терасові рівні. Люди поселились на мису коли плити вже були практично цілком захоронені лесоподібним суглинком та чорноземом. Надалі ці плити перешкоджали розмиву відкладів, що сприяло збереженню решток людської життєдіяльності *in situ*.

Основна маса археологічного матеріалу залягала трохи вище плиток вапняку, на глибині 20-30 см від сучасної денної поверхні. Культурний шар дуже потривожений ходами землерийних тварин, що призвело до розпорошення крем'яного інвентарю і фауністичних решток по вертикалі. За всі роки дослідження пам'ятки знайдено 5900 кам'яних виробів та 52 фрагменти кераміки (табл.1; рис.2).

Крем'яний інвентар однотипний в усіх мікрогоризонтах зняття. Первинне розщеплення кременю і виготовлення виробів з вторинною обробкою проходило на території пам'ятки, про що свідчить достатньо велика кількість осколків, сколів оновлення нуклеусів, лусочок і т.п. Техніка розщеплення – призматична. Судячи з вигляду нуклеусів та сколів, для обробки використовувались крем'яні гальки невеликих розмірів (максимум – до 8 см). Найближчі виходи подібного кременю, відомі автору, знаходяться на р. Кучурган, де в піщаних відкладеннях спостерігаються різної потужності прошарки крем'яних гальок. Нуклеуси в основному - одноплощадкові, сплюснені, присутні також конічні і циліндричні форми.

Відщепи – найбільш численна категорія крем'яного інвентарю (до 50% від загальної кількості). За розмірами вони розділені на три групи: великі (більше 3-х см), середні (1,5-3 см) і дрібні (менше 1,5 см). До дрібних відщепів додані лусочки – сколи менші 0,5 см. Пластини, друга за чисельністю категорія виробів (більше 37% від загальної кількості колекції пам'ятки), представлені в основному перетинами, дистальними і проксимальними кінцями. Цілі пластини поодинокі. За розмірами (ширина) також розділені на три групи: великі (більше 2-х см), середні (0,9-2 см) і мікропластини (менше 0,9 см). Серед мікропластин виділяється серія виробів (до 20% від загальної кількості мікропластин) шириною 0,3-0,4 см. Виходячи з ширини даних сколів, можна припустити, що вони зняті з олівцеподібних нуклеусів, які в даний

Табл. 1. Катаржино 1. Типологічний склад колекції.

№	Найменування виробу	Кількість	%
1	Розколоті гальки, осколки	109	1,8
2	Нуклеуси 1-площадкові	28	0,5
3	Нуклеуси 2-площадкові	7	0,1
4	Уламок нуклеуса	1	0,02
5	Сколи оновлення	130	2,2
6	Відщепи великі	20	0,3
7	Відщепи середні	405	6,8
8	Відщепи дрібні (лусочки)	2451	41,2
9	Пластини великі	2	0,03
10	Пластини середні	413	6,9
11	Мікропластини	1808	30,4
12	Скребачки	65	1,1
13	Різці	5	0,1
14	Різці атипові	4	0,1
15	Трапеції	41	0,7
16	Вістря, свердла	5	0,1
17	Мікровістря	3	0,1
18	Скребачка-вістря	1	0,02
19	Уламки виробів з вторинною обробкою	6	0,1
20	Пластини та м/пластинки з ретушшю	65	1,1
21	М/пластинки з ретушшю	10	0,2
22	М/пластинки з притупленим краєм	15	0,3
23	Вироби (пластини) з різцевим сколом	23	0,4
24	Пластини і м/пластинки з ретушованою виїмкою	4	0,1
25	Тронковані пластини	7	0,1
26	Відщепи з ретушшю	5	0,1
27	Скалка з ретушшю	1	0,01
28	Пластини з підтескою	12	0,2
29	Відщепи з підтескою	1	0,01
30	Пластини та м/пластинки з ретушшю використання	202	3,4
31	Відщепи з ретушшю використання	32	0,5
32	Фрагменти кераміки	52	0,9
33	Відщеп (пісковик) з ретушшю	5	0,1
34	Відщеп (пісковик)	3	0,05

момент відсутні в колекції крем'яного інвентарю пам'ятки.

В окремі категорії виділені пластини, мікропластини і відщепи з ретушшю використання, які складають до 4% від загальної кількості інвентарю. По краях цих сколів, на дорсальній і/або вентральній поверхнях, зафіксована дрібна регулярна і нерегулярна, різновелика ретуш, яка утворилась в результаті роботи даними предметами.

Вироби з вторинною обробкою складають біля 4% від загальної кількості крем'яного інвентарю. Серед них переважають сколи (в більшості - пластини) з ретушшю. По краях сколів-заготовок нанесена регулярна ретуш по дорсальній та іноді вентральній площині виробу. Можливо, що регулярна ретуш на даних виробах утворилась в результаті довгого і/або інтенсивного їх використання в ході різних виробничих процесів (напр.: скобління, стругання, пиляння і т.п.). В цю групу також включена невелика кількість фрагментів пластин і мікропластин з ретушованими виїмками. Однозначна наявність мікрорізевої техніки не зафіксовано.

Скребачки займають друге місце серед виробів з вторинною обробкою. Представлені вони, переважно, округлими і підокруглими формами, а також скребачками кінцевого типу на відщепах.

Трапецій та їх уламків (0,7%) майже в два рази менше скребачок. Вони різноманітні за розмірами і технікою виготовлення. У декількох – ретушована верхня основа. Ретушована верхня основа однієї з трапецій робить її схожою на сегмент. Дві трапеції виготовлені за допомогою альтернативної ретуші.

За розмірами (ширина скола-заготовки) серед трапецій можна виділити три групи: 1) низькі – висота менше 1 см, як правило, симетричні, представлені кількома екземплярами; 2) середні – висота 1,1-1,3 см, симетричні або злегка асиметричні переважають; 3) високі - висота 1,6-1,8 см, як правило, симетричні. Трапецій другої групи трохи більше, чим трапецій третьої групи.

Вироби з різцевим сколом (0,4%) виділені по наявності різцевого сколу. Різцеві сколи, відмічені на даних виробах – випадкові, утворились в результаті фрагментації заготовок. В основному тонкий різцевий скол утворювався в момент фрагментації пластин (тип – на куті зламаной пластини). Таким чином, не всі вироби з різцевим сколом являлись різцями.

В колекції присутні три різця – двогранний і два кутових на пластинах.

Невеликою кількістю представлені мікропластини з притупленим краєм і пластини з підтескою (0,3 і 0,2%). Серед мікропластин з притупленим краєм переважають мікропластини (фрагменти) з одним притупленим краєм. Присутні в колекції мікропластини з 2-ма притупленими краями і мікропластини з одним притупленим і одним ретушованим краями. Пластини з підтескою також різноманітні по своєму оформленню. Три вироби можна віднести до вкладишів кукрекського типу. У кількох пластин плоскими сколами підправлена базальна частина виробу. У 4-х знарядь плоскі сколи розташовані на вентральній площині вздовж одного або обох країв заготовки.

Одиничними екземплярами представлені вістря, мікрівістря, свердла, а також один комбінований виріб – скребачка-вістря.

Вироби з інших порід каменю представлені відщепами, відщепами з ретушшю, трапецією з пісковіку, ковадлами з плиток вапняку, на яких візуально визначаються різного роду забитості, а також відбійники і ретушери з пісковіку і вапняку.

Фрагменти ліпної кераміки - невеликих розмірів (до 1 см) і не орнаментовані, присутні в усіх мікрогоризонтах зняття. В зв'язку з невеликими розмірами фрагментів реконструювати типи керамічної тари на даний момент не уявляється можливим. Крім одного фрагменту вінчика, всі інші – уламки стінок. Кераміка досить однотипна – червонуватого і чорного кольору, злегка окатана. В якості отощителя використовувався пісок, товчена мушля і, можливо, рослинні добавки. Крім цього, фрагменти кераміки чорного кольору мають жирний блиск і справляють враження «жирних» на дотик. Зовнішньо, фрагменти кераміки виглядають архаїчно і, найвірогідніше, складають єдиний комплекс з кам'яним інвентарем.

Окрім кам'яного інвентарю, в ході розкопок зібрана велика кількість фауністичних решток, які представлені фрагментами зубів і кісток припустимо крупних копитних тварин, фрагментами панцира черепахи. Фауністичний матеріал сильно фрагментований, деякі кістки - зі слідами перебування у вогні.

Стоянка Катаржино 2.

Пам'ятка розташована на мису низької тераси (терасоподібного уступу) правого берега ріки М. Куяльник, приблизно в 200 м від пункту

Таблиця № 2. Катаржино 2. Типологічний склад колекції.

№	Найменування виробу	Шурф 1	Шурф 2	Шурф 3
1	Осколки	-	-	1
2	Нуклеус 1-площадковий	-	-	1
3	Пренуклеус	-	-	1
4	Сколи оновлення	-	-	2
5	Відщепи середні	6	-	15
6	Відщепи дрібні, лусочки	16	-	47
7	Пластини середні	14	-	24
8	Мікропластини	2	-	24
9	Скребачки	-	8	1
10	М/пластини з ретушшю використання	-	-	1
11	М/вістря с притупленим краєм	-	-	1
12	Пластини з ретушшю	-	-	1
13	Пластини з ретушшю використання	-	-	4
14	Тронковані пластини	3	-	-
15	Відщепи з ретушшю використання	2	-	-
16	Фрагменти кераміки	3	-	5
Всього		46	8	128

Катаржино 1, вище по течії, біля трансформатора. Даний мис розташований навпроти залізничного знака 7/8 22/23 км (рис. 3). В 2007 році, в ході археологічної розвідки під керівництвом автора, в зрізах дороги, що проходить через нижню частину мису, знайдені 20 екз. крем'яних виробів (Піструїл 2009-а, с. 65-71). Культурний шар тоді виявлено не було, але передбачалось, що його рештки могли зберегтись вище по схилу. Мис в теперішній час, практично до самої залізниці повністю заріс деревно-кущовою рослинністю.

В 2008 році, в зв'язку з спробою передати в оренду для сільськогосподарської діяльності 10 га землі в даному районі, було вирішено провести додаткову шурфовку за лінією залізничного полотна.

Шурф №1 (1x1) закладений в 20 м до югу від залізничного полотна між знаками 6/7-7/8 22-го км залізниці Роздільна-Іванівка. Прокопаний на глибину 0,9 м. Відкладення – чорнозем, з 0,7 м поступово набуває жовтуватого відтінку. Археологічний матеріал (кремінь, кістка, кераміка) залягав на глибині 0,5-0,6 м. Судячи по загальному вигляду, крем'яний інвентар

ідентичний інвентарю стоянки Катаржино 1. Дрібні фрагменти кераміки за зовнішнім виглядом і складом також ідентичні фрагментам кераміки, знайденим на стоянці Катаржино 1. В шурфі 1 також знайдені 20 дрібних невизначуваних фрагментів кістки.

Шурф 2 (1x1) закладений в 20 м на південь від шурфу 1. Прокопаний до глибини 1 м. Пройдений цілком шар чорнозему, який з глибини 0,8 м плавно переходить в шар жовтих суглинків. На глибині приблизно 0,7-0,8 м були виявлені 8 скребачок (підокруглих і кінцевих на відщепках типів). В порівнянні з матеріалом, одержаним на пам'ятках Катаржино 1 і Катаржино 2 дані скребачки достатньо великі (рис. 4, 1-8), однак виготовлені з кременю, аналогічного кременю з шурфу 1 стоянки Катаржино 2.

Шурф 3 (2x2) закладений в 2-х м на північний схід від шурфу 1. Максимально прокопаний до глибини 0,7 м. До глибини 0,6 м залягав шар чорнозему; з 0,6 м відмічена поява жовтуватого відтінку, який пов'язаний з присутністю в чорноземі лесоподібного суглинку.

Археологічний матеріал залягав, починаючи з дернового шару до глибини 0,5 м, але основна його маса (до 50%) виявлена на глибині 0,3-0,4 м. В шурфі 3 також знайдені 10 невизначуваних фрагментів кістки. В цілому, крем'яний інвентар, одержаний з шурфу 3 аналогічний матеріалу з шурфу 1 стоянки Катаржино 2 і крем'яному інвентарю стоянки Катаржино 1.

Таким чином, в районі с. Червонознам'янка виявлені дві пам'ятки з мікролітичним інвентарем, який має риси гребениковських і кукрекських комплексів. Разом з крем'яним інвентарем в колекції присутня невелика кількість дрібних уламків керамічної тари, яка, за зовнішнім виглядом, синхронна зібраним колекціям крем'яних виробів. У той же час на

території Одеської області відомі місцезнаходження з кременем мікролітичного обрису, датовані пізнім мезолітом (тарденуазські пам'ятки) – Орловка, Довжанка, Познанка, Скосарівка та ін. (Борисковский 1964, с. 14-17; Григорьева 1964, с. 20-24; Красковский 1962, с. 133-135; Красковский 1978 і др.), серед колекцій яких фрагменти кераміки відсутні. На розкопаних пам'ятках з мікролітичним гребениківсько-кукрекським типологічним складом колекцій (Мирне, Залізничне), кераміка також відсутня (Станко 1982; Смынтына 2001-2002, с. 452-463). Ця проблема пов'язана з процесами неолітизації Північно-Західного Причорномор'я і потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

Борисковский П.И. Разведки памятников каменного века в Одесской области в 1962 году / КС ОГАМ. – 1964. – С.12-17.

Григорьева Г.В. Новые памятники каменного века в нижнем Поднестровье // КС ОГАМ. - 1964. – С.17-24.

Красковский В.И. Эпипалеолитическое местонахождение Скосаревка // МАСП. - 1962. - Вып.4. - С. 133-135.

Красковский В.И. Памятники мезолитического времени в долине реки Малый Куяльник // МАСП. - 1971. - Вып.7. - С. 172-179.

Красковский В.И. Памятники палеолита и мезолита северо-западного Причерноморья. - К., 1978. - 70 с.

Пиструил И.В. Памятники каменного века среднего течения р.Малый Куяльник// Лукомор'я: археологія, етнологія, історія північно-західного Причорномор'я. – Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009-а. – Вип.3. – С. 65-71.

Пиструил И.В. Стоянка Катаржино 1 и ее место среди памятников позднего каменного века Северо-Западного Причерноморья // Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы. Материалы Международной научной конференции посвященной 100-летию Н.Н. Гуриной. – С.-Пб., 2009-б. – С.67-70.

Пиструил И.В. Стоянка Катаржино 1 и проблема идентификации памятников неолита в степях северо-западного Причерноморья // Stratum plus - №2. - 2011. – С.1-10.

Смынтына Е.В. Поселение Залізничное и проблема сложения позднемезолитической культуры в нижнедунайском регионе // Stratum plus - №1. – 2001-2002. – С.452-463.

Станко В.Н. Периодизация памятников мезолита Северного Причерноморья // МАСП. – 1976. - Вып.8. – С.15-21.

Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. – К., 1982. – 175 с.

Pistruil I.V.

The investigation of Stone Age sites of Katarzhino I and Katarzhino II of Odessa region.

The sites are located on the capes of the right bank of the river Kuyal'nik Minor, 2 km north to v. Chervonoznamenka (Ivanoka district of Odessa region). The investigation of Katarzhino I during 2007-2010 (40 sq.m of excavated area) revealed the vertical shift and re-deposition of cultural layer caused by animal activity (shrews, moles etc.). Flint inventory of the site is typical for Grebeniki and Kukrek complexes. The presence of a small collection of pottery fragments gives the possibility to attribute this complex to Neolithic epoch. The investigation of the site Katarzhino II (5 sq.m of excavated area as the result of sondage) indicates on probable presence of *in situ* cultural layer. The excavated material (including flint implements and pottery) is identical to Katarzhino I archaeological material.

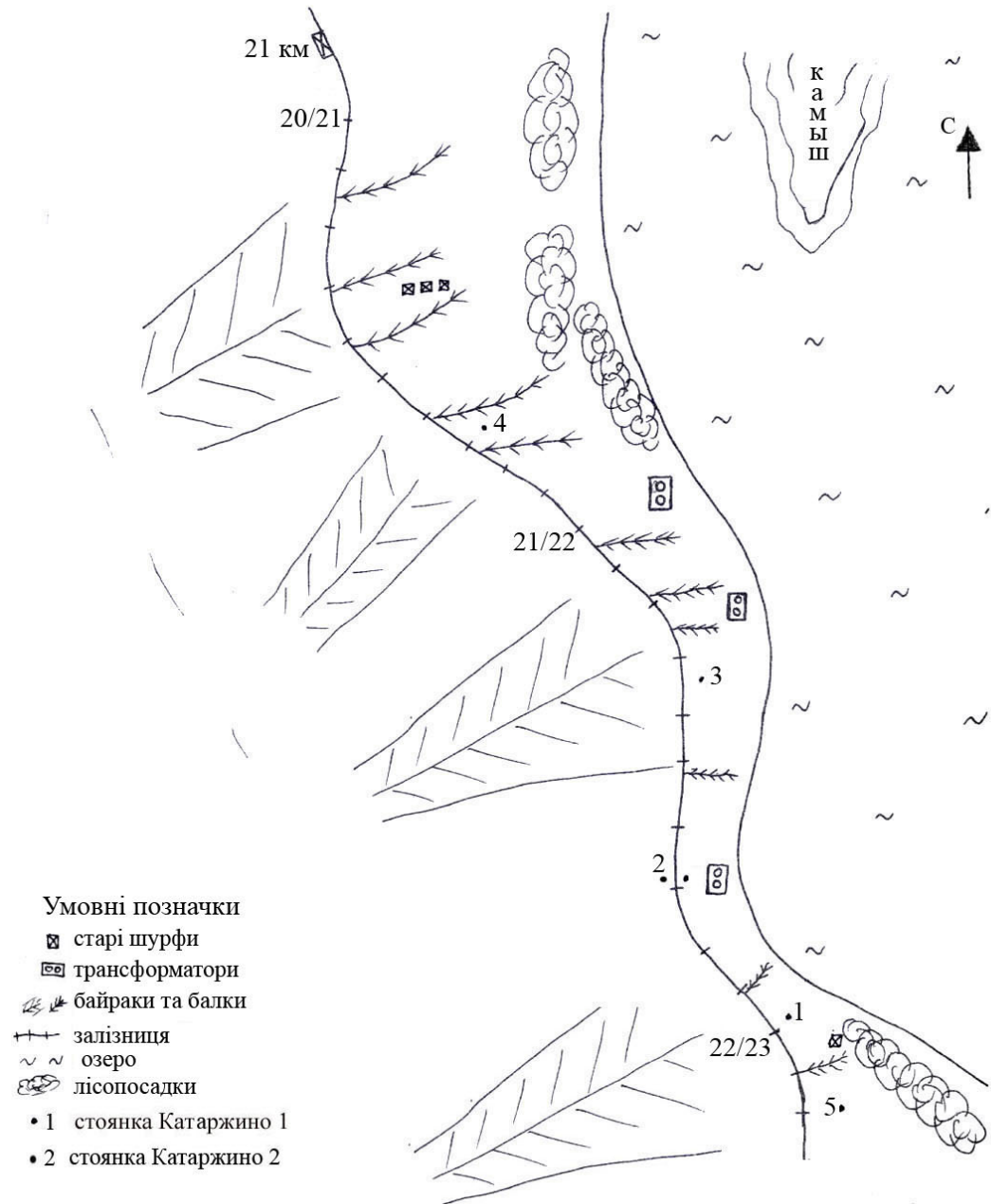

Рис. 1. Схема розташування пам'яток кам'яного віку біля с. Червонознаменка.

Рис. 2. Крем'яний інвентар стоянки Катаржино I.

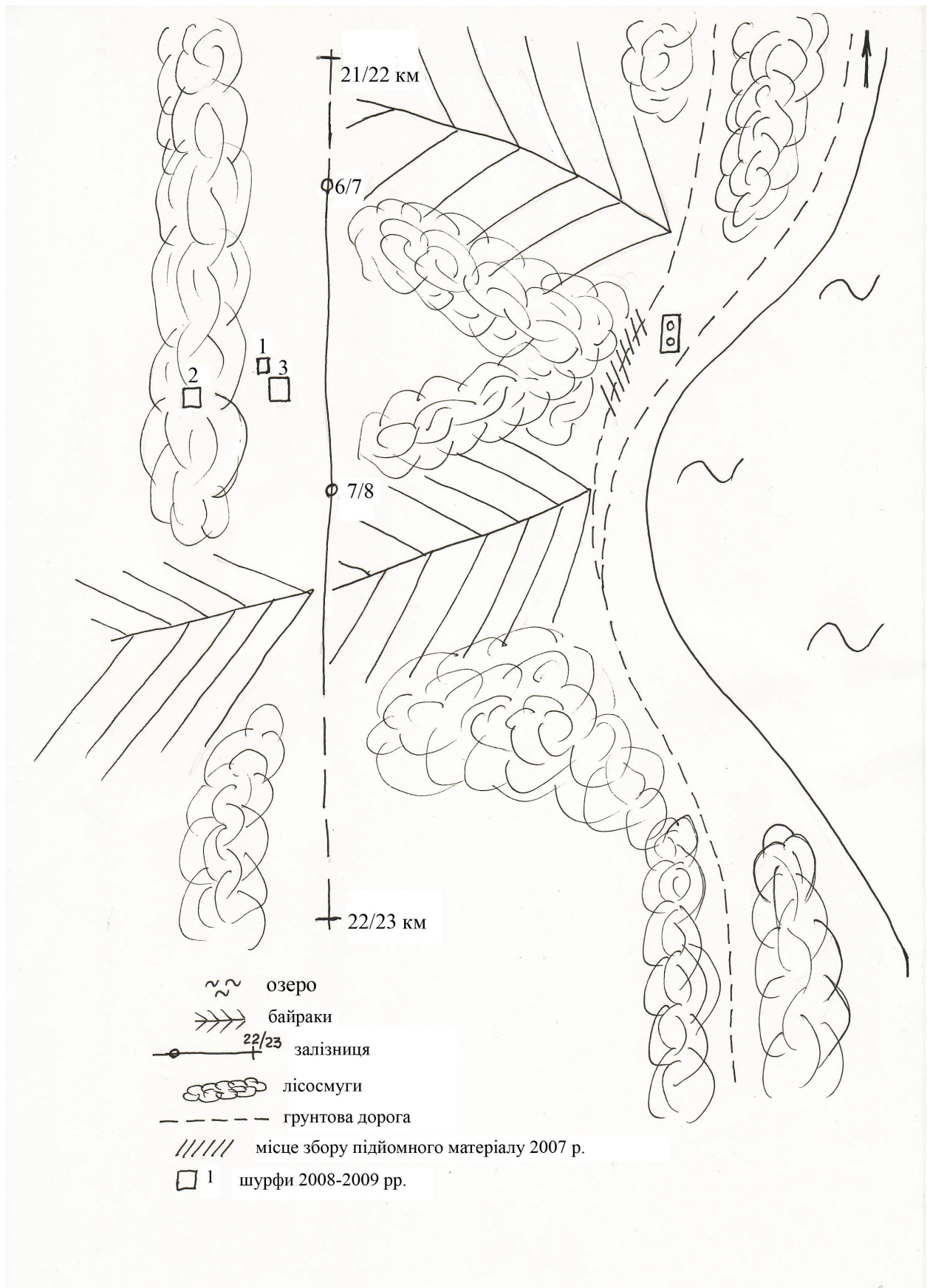

Рис. 3. Схема розташування стоянки Катаржино 2.

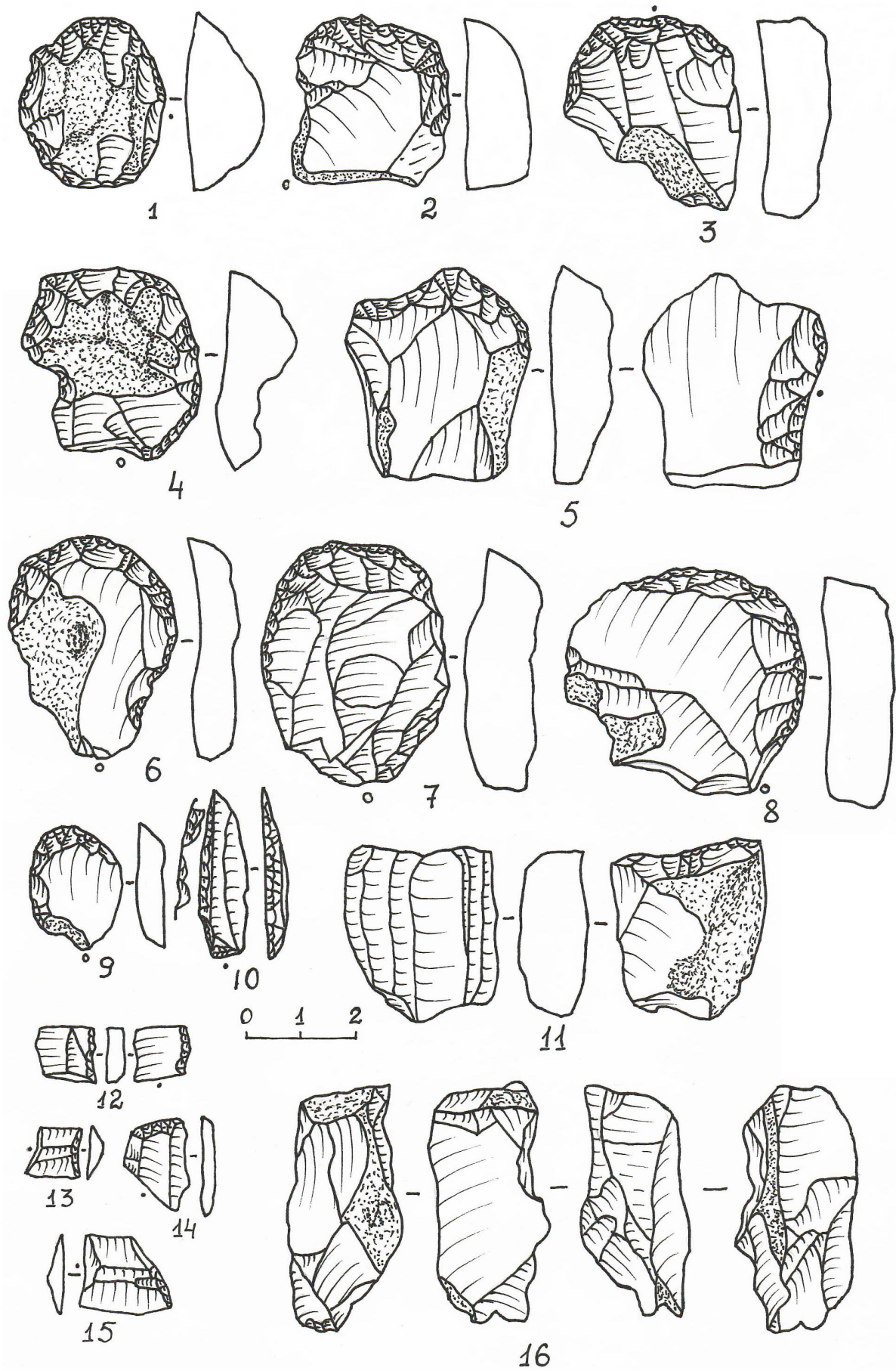

Рис. 4. Крем'яний інвентар стоянки Катаржино 2.